

**Ivan Radev**

(Bulgaria, Sts. Cyril and Methodius University of Veliko Tarnovo)

## **The Mountain and the Sea – Border Metaphor Toposes in Debelyanov’s World**

*Abstract:* The book addresses an issue that elucidates the paradigmatic connection between the biographical and life attitudes of the poet and the philosophical and aesthetic evolution and nature of his lyrical poetry. Both in Debelyanov’s everyday life and his poetic quests, each of the two toposes was neither an externally introduced projection of the opposition “up – down”, nor an ambitious aesthetisation according to the canons of modernity. Faced with a choice, Debelyanov did not borrow or copy emblematic constructs offered by Western European symbolism. Instead, he opted to employ mega-images which were part of his existence and which, through conveying the charge and magnitude of the original human notions of spiritual excellence and purity, represented an epitome of chaos and tragedy of human destiny.

For the person and the poet Dimcho Debelyanov, each of the two toposes – the Mountain and the Sea – was a reality. He had been married to the charge and radiation of the former through his birth under the peak of Bunaya in the mountain town of Koprivshitsa. The latter was a natural discovery of the soul, to which he aspired and through which his intimate essence came to life. In support of the significance of these two toposes, which had taken up the role of substances existentially incorporated in the poet’s behaviour and consciousness being- and aesthetics-wise, the author adduces confessions, testimonies and arguments drawing both on Debelyanov’s correspondence and archives and the charge of his poetry. The conclusions about the so-called “plot” present one of the prerequisites for Debelyanov’s ‘No’ to bohemian society, for his emancipation from imitating Western European symbolism.

### **Valery Bryusov – one of “his teachers”?**

The text tackles a comparative issue which has not been addressed by the students of Debelyanov’s lyrical poetry, but had been repeatedly proclaimed by the poet himself. It has emerged from the efforts to map his poetry within a territory that has not yet been sufficiently and thoroughly interpreted. On the one hand, this interpretation proposes new and irrefutable evidence of the spiritual and creative accumulations in Debelyanov’s poetry based on his interest in authors of the magnitude of Hamsun, Jacobsen, Verlaine, Bryusov, Balmont, Nietzsche, Blok, among others. On the other hand, it gives us the opportunity to bring out even more clearly Debelyanov’s sovereignty, the independent paths through which he attained the fully-fledged forms of poetic thinking.

Debelyanov’s communion with the oeuvres of these poets definitely went further than a mere reader’s interest and aspirations at knowledgeability. It was carried out with a surprisingly critical sense and inventiveness, without pursuing interpretative goals, solely for the sake of enrichment and sovereignty of his own poetry. A notable example along these lines is Valery Bryusov’s place in Debelyanov’s own creative world. In his interest in Bryusov’s poetry, Debelyanov did not act as a translator, he did not publicly announce himself as an admirer of Bryusov’s aesthetics. The arguments and reasons supporting the assumption that the pronouncement ‘one of my teachers’ was meant for Valery Bryusov and not another poet

draw both on textual references and parallels and evidence from Debelyanov's correspondence.

**Иван Радев**

(България, Университет "Св.св. Кирил и Методий" Велико Търново)

## **Планината и морето - пределни топоси-метафори в Дебеляновия свят**

Поезията на Димчо Дебелянов до голяма степен дължи своите качества и непреходно въздействие благодарение на две начала, които въплъщава неговият стих. Първото – това е дълбоко присъщата лирическа свръхчувствителност на авторовата душевност, а второто - поетическият език, на който тя е създадена. И в едното, и в другото не налага отпечатък маниерността, отгласнати са идващите импулси отвън, зачеркната е притегателната сила на чужди образци с естетическите им внушения. Впечатлението е, че колкото и да е трудно със сигурност да концептираме обобщаващо поетическата му същност понятие, при него става дума за тежнениа и домогване до собствен автономен свят, овладяван от стиха както откъм мащабите на вселенското присъствие на човешкия дух, така и с прикванията си в невнятните глъбини на конкретната човешка душевност. За тяхното сцепление и съобщно опоектизиране способства Дебеляновият поетически език – с неговата естественост и вещо съчетаване и преплитане на битово изразяващото с духовно-внушаващото начало.

Като пример с неговия очертаващ се категориален статус идват да ни се разкрият с присъствието си Планината и Морето, оказали се пределни топоси-метафори в житейското и творческото битие на Дебелянов. Тяхната полярно онагледена и екзистенциално наложена опозиция, ангажира по различни пътища съзнанието на поета, ролята и значението им хвърлят своята сянка върху неговия свят и като емоционално-естетическо съпреживяване, и извън поезията, която създава. В общуванията си с Планината и с Морето не го привлича и изобщо не го занимава опоектизирането и тематизирането на самите контакти при всяка среща с тяхното величие и въздействие – това за Планината в българската поезия много сполучливо вече го е направил Иван Вазов, а на Морето са посветили стихове Константин Величков, Кирил Христов, пък и те се очакват от поетите, родени на неговите брегове...

Ето защо Дебелянов, чужд на евтините и ефектни сюжети и мотиви като обект за опоектизиране, носи неотменно като потребност на духа и житейското си всекидневие образа на Планината, а неговата неизтощима бродница-мисълта открива краен пристан за естетическия му идеал в хаоса на Морето, останало чуждо на интимния му свят, но наложил го чрез строфите на „Легенда за разблудната царкиня“ в пределно-обобщаваща метафора на модерния Човек, разпъван между вярата и безверието. Ако не бяха Войните и въвличането на поета в тяхната жестока братоубийствена атмосфера, извадили го от това състояние на духа и предизвикали резкия преход към новото, екстремално лице на живота, е трудно да се гадае за пътя, по който щеше да тръгне неговият стих, за да намерят нов пристан и опора поетическите му откровения.

Следващите страници са опит не чрез наблюдения и анализ на конкретни творби да мотивирам заложената в надслова истина, че Планината и Морето са пределните

топоси-метафори в душевния свят и лириката на Димчо Дебелянов. Тъй като този извод е резултат от многократни прочити на оставеното от него, успоредени от вниквания и разшифровка на фактите от неговото житейско битие, намерението ми тук е да извървя обратния път – така формулираното обобщение да го онагледя първо чрез кръга от обусловилите го житейски факти от биографията на поета, а и чрез основания, които излъчва самата му поезия. С това не искам да кажа, че става дума за изначална предпоставеност и свише възложена му мисия. Но няма как да отрека и другото – че не някой от връстниците му, а именно той със своя стих се оказва предопределен от Съдбата да измине този път. Тръгвайки по него и създавайки земната си, дълбоко изповедна лирика, Дебелянов се отдалечава от Планината като отправна за стиха си духовно извисяваща рамка-метафора и постепенно го обрича и въвлича под знака на Морето - припознат от европейското изкуство като пределен топос-метафора на мрачните стихии, които изпълват човека на Новото, на Модерното време.

Ето защо не бива да ни изненадва не просто интересът, а стръвта, с която Дебелянов се заема с прочита на Фридрих Ницше и неговия роман „Тъй рече Заратустра“. Това става в последните месеци от живота му през трагичната 1916-та – и в този смисъл няма как при поемата „Легенда за разблудната царкиня“ да говорим за изпитано пряко влияние „със задна дата“. Самият той е бил подготвен чрез собствените си тежнения и лутаници дотогава, да търси и обясни себе си чрез една философия, която без да съзнава, в някакъв смисъл е следвал. С известни основания може да се каже, че фрагментът „Заратустра слезе от Планината“ на Ницше, с предписваната от романа символна проекция, му е звучал като нещо твърде познато и интимно-лично преживяно. Като стигам до този извод нямам предвид напускането на Копривщица и установяването в София... По други пътища и с друга натовареност в житейското и творческото му съзнание се вписва образът на Морето, за да се окаже в ролята на полярно заел мястото си топос-метафора чрез строфите на поемата „Легенда за разблудната царкиня“.

#### Планината

Нека да припомним фактите, чрез които Дебелянов по различни поводи е изповядвал приобщеността и преживяванията си, документирали отношението му към Планината. В случая е редно на преден план да излязат личните признания-свидетелства за мястото, което й отрежда в собственото си житие-битие, а на този фон - и което тя заема в творческия му свят. Имайки предвид, че родната му Копривщица е в непосредна близост до Стара планина, а самият град е под връх Богдан в сърцето на Средна гора, читателят очаква ако не един „втори Вазов“, то появата на запомнящи се негови творби, в основата на които са фрески от този пейзаж, залегнали са мотиви от неговото величие с видим отпечатък и въздействие върху облика на създаденото творчество. Особено ако този читател е в някаква степен запознат с онова, което документират близките му в своите спомени. А като свидетелства, които имат още по-автентичен характер - ако е избродил, макар и непълно съхранената му и стигнала до нас кореспонденция...

Срещаното като лична позиция на възхита в тези два типа документиращи текстове обаче така и не предизвиква поета у Дебелянов. Ярките картини от досега с Планината засядат в погледа и съзнанието, пораждат дълбоки искрени вълнения и ведрост на духа, но не прекрачват онази граница, зад която преживяванията да се окажат подтик за одична възхвала, за пейзажна лирика, т. е. да застинат във формите на очакваното поетическо изображение. Ето срещания в публицистиката му възторг, избликнал в Алековски стил, но отразяващ личната му емоционална нагласа:

„В планините, господа!... Самота! Тишина!

Никой ти не пречи да мислиш,  
да работиш, да съзерцаваш!“

В очерка „Писмо от село“, изпратен от гара Белово и публикуван във в. „Камбана“ през 1912 г., Дебелянов не пропуска случая, ето как, почти по Любен-Каравеловски, да изрази възторга си от ширналата се пред погледа му картина:

„И тя, моята родна земя, разкриваше пред мене сега далече зад разтичалите се надолу хълмове прелестта на едно от своите най-дивни поля. Погледът опиянено целуваше всеки склон и всяка падина, спираше се по черните угари, освежаваше се в струите на реката, поела лъкатушен път през равнината, изгубваше се из далечните гъсталаци и се плъзваше волно по голите чалове на планината, за да потъне в бездънната синева над нея“.

Без това да ни изненадва, колкото и скруполюзни да са усилията, които ще положим, в създадената от същия автор поезия изобщо няма да открием строфи, които да са плод от естетизирането на състояния и картини в този дух, да опоелизират същите нагласи. Така формирацията се извод добива още по-категорично основанията си като отчетем и заряда на отделни Дебелянови признания, намерили място в кореспонденцията му. В писмо от м. септември 1910 г. до Николай Лиливев изразява следното съжаление:

„Ще останат значи, напусто мечтани мечтите за едно поне преспиване в планината, дете спомнящият за детството дъх на горите ще ме накара в много неща отново да повярвам, разведрен и пречистен“ (Дебелянов 1987, 2: 120).

За да не възникне съмнението, че това е само израз на ранно или епизодично настроение и нагласи у Дебелянов, на помощ ни идва друго негово признание, направено след пет години, което има същия характер:

„Люлееха ме спомени за златните дни, преживени там – хей далече и високо в планината – и ми се искаше пак да тръгна за там, без да се обръщам назад“ (В писмо от 6 март 1915 г. до Гео Милев).

Ще завърша този накъсан екскурс сред признанията на поета, поднесени почти като клетвена вяръност на Планината, където е неговата родна Копривщица и откъдето е тръгнал, не просто с един по-разгърнат цитат. Прибягвам до привличането му заради постигнатия, изповядвания и вложен в него пределно извисяващ мегаобраз на онази Планина, която всъщност населява и изпълва душата на Дебелянов. Митологизирана и в земните си форми, тя е синоним на всичко чисто, светло, извисяващо и енигматично в своята непостижимост, в своята неподвластност на стиха. Този образ в неговите очи, от една страна, със своята призрачност и необзоримост, с „чистото небе... и вълните широка светлина“, е съотносим, но от друга - е контрапункт на Морето. Всъщност става дума за следния есеистичен фрагмент от „Последният хайдутин“:

„Възлязохме на преслапа между Белмекен и Равни чал... А далече, далече на самия хоризонт, отделен гордо от хълмове, като че ли изведнъж израснал там в някакво величие, което презира, строен, с петте си кули на Елтепе, приковаваше и погледа, и ума Пирин! Още долу в полето аз копнеех по него и ето че той е там, такъв, какъвто съм жадувал да го видя – недоловим, призрачен като самата мисъл за него. Аз стоях прехласнат, унесен на преслапа, под чистото небе на ПЛАНИНАТА, сред вълни широка лятна светлина, без зной и не откъсвах поглед от ТОВА МОРЕ“ (Дебелянов 1987, 2:75).

Специално търсена от мен, но без да е специално и самооцелно изповядана от Дебелянов, тази картина с финала си хвърля мост към морето, което ще се окаже другия мегаобраз, превърнал се в метафора, съсредоточила в себе си всичко онова,

противоположно на излъчванията на планината. Колкото до поета у него – на пръв поглед той реагира към двата топоса по сходен начин. Вече напомних очевидното – в останената от него лирика липсва творба от типа на Вазвите „При Рилския манастир“, „Въз Кадиин връх“, „Като влязохме в обятията на Рила“. По-долу ще цитирам авторка, която по повод на морето твърди:

„Няма да бъде пресилено ако кажем, че в творчеството си до този момент Дебелянов сякаш не го забелязва, няма сетива за него. Само някъде много рано, в едно от първите си стихотворения („Нощем“), ще се мерне „море от покой и безсилни лъчи“.

Всъщност отношението на Дебелянов към морето и мястото, което то заема в неговия душевен мир, е проблем, който заслужава специално внимание не защото влиза в тематизираните параметри на неговата поезия като цяло. Основанието, той да бъде поставен, го предполага поемата „Легенда за разблудната царкиня“, без внушенията, залегнали в строфите ѝ да го изчерпват чрез функциите и присъствието му в лироепическия сюжет. Решим ли да се насочим към неговото осветляване, подобно на случая с планината, е нужно да извлечем някои показателни данни от житейско-биографично естество, които онагледяват документирания интерес и контактите на поета с Черно море. Така ще се разбере как във времето назрява идеята, през призмата на която поетът у Дебелянов възприема морето и то се превръща в синоним на хаоса, в мегаобраз, възплъщаващ философията на модерния човек.

Тази идея не е пръсната и няма как да я срещнем в строфите на Дебеляновата лирика от първите години на присъствие в литературата. Тя възниква на определен етап от житейското и творческото му възмъжаване, за да го обсеби във времето на изкушенията по мащабен лироепически сюжет, на необчайно увляклата го потребност от контакти с морето. Или по-вероятното – завладян от смътното чувство и тежнението за нови хоризонти пред своя стих и пред тогавашната ни поезия, следващ творческата си интуиция, Дебелянов стига до решението да вгради изтерзаната си, заредена с напускаща го вяра, душа в строфите на поемата „Легенда за разблудната царкиня“. Обитаваният от нея замък с неговата загадъчност и свише предопределена призрачност, е синоним на пълна захвърленост, без път през морето и излаз от неговия хаос.

Така или иначе, независимо от датите 1912-та или 1913-та, видът, в който „Легенда за разблудната царкиня“ е отпечатана, фактически удостоверява годината на нейното завършване според убеждението на нейния автор, че това е тя – естетическата рекапитулация на неговото творческо верую. Всичко останало, което срещаме в изследванията – какво още е мислил да включи, в какъв контекст от бъдещи творби я е проектирал, наистина ли е избързал с отпечатването ѝ през 1914-та заради нуждите на сп. „Звено“ и т. н. – са, и си остават предположения, независимо, че някои от тях ни отпращат към самия поет.

А се знае, че у нас 1914-та е разделна година във всяко отношение и за всички в личния и публичния им живот. По своему тя се оказва в същата роля, както за повседневното битие на Димчо Дебелянов, така и в осъществяването му като поет. Навсякъде властват жестоките последици от току-що завършилите бойни действия и разруха, навсякъде витае сянката и заплахата от започналата вече Общоевропейска война. В тази атмосфера на разделност – по стечение на обстоятелства, или не – се вписва публикуването на „Легенда за разблудната царкиня“. От днешна гледна точка, решението на нейния автор да предприеме този акт, е едва ли не плод на проявена изключителна прозорливост. И то не толкова спрямо задачите се политически събития и задълбочаващото се военно напрежение. Прозорливост във връзка със съдбата на поетическото поколение, към което Дебелянов принадлежи, спрямо естетическите

програми, ценности и представи за мисията на стиха, в името на които то е създавало огледало на поезията...

Трябва да сме сигурни, че за разлика от символиста Христо Ясенев, публикувал през 1921 г. стихосбирката си „Рицарски замък“, ако Димчо Дебелянов беше преживял Войната и в нейните условия създал цикъла си „Тиха победа“, поемата му „Легенда за разблудната царкиня“ така и щеше да си остане като ръкопис в архивите на поета. С неговите видимо задълбчаващи се изисквания на отговорност пред словото, той не би си позволил нейната поява в тази кардинално променена обществена и културологична ситуация... В този смисъл трябва да приемем, че Дебелянов интуитивно е предусетил разделността и много удачно е постъпил с публикуването на поемата през 1914 г. Прави го като че ли с пълното съзнание да приключи този досегашен етап на своите творчески търсения. Точно тогава и до тук!...

### Морето

Трайно наложила се е представата за мястото на Морето в живота и психологията на българина, израснал далеко от него - било сред планините, било в равнината. Според нея то си остава един чужд, имагинерен свят, синоним на страх и несигурност, на смътно любопитство към хаоса и стихията, които олицетворява, без да се правят опити те да бъдат разгадани и това любопитство да бъде задоволено.

В случая с копривщенеца Димчо Дебелянов решим ли да се придържаме към тази клиширана представа – ще сгрешим. И то не когато тръгнем към неговата поезия откъм застъпените в нея теми и мотиви. Ще се разминем с нейната същност при опита да очертаем координатите на неговия естетически идеал, търсещ и намиращ опорите си за обсебващите го екзистенциални дилеми на човешкото съществуване. Разбира се, това би означавало да загърбим и немалкото на брой свидетелства за реално човешките му влечения към Морето, на неколкочратно изразяваната готовност и опити да бъде на неговия бряг.

Само на пръв поглед е изненадващо, че прекият досег на Дебелянов с Морето наистина налага съвсем скромно, да не кажа нулев отпечатък върху неговата лирика. Тя не включва нито едно категорично говорещо със заряда си посветено му стихотворение, освен срещаните единични алюзии под формата на метафорично натоварени микрообрази – и те самите в съвсем друг контекст. За да се убедим в така налагащия се извод, е достатъчно да се позова на сочената в такива случаи творба с надслова „Нощем“:

На лунния трепет вълните  
заливат скръбта на безлюдня път.  
...и чут е вълна как вълната догонва  
в прикрития в тревните пазви поток.  
Аз тръпна, аз тая, аз плувам  
в море от покой и безсилни лъчи  
и тъй съм смирен – сякаш повтор целувам  
през сълзи целунати нявга очи.

Можем да приемем за истина твърдението на варненеца Йордан Каранов, че стихотворенията „Песен“ и „Лъч“ са създадени на черноморския бряг в дните, когато Дебелянов му гостува във Варна, но какво от това, след като в тях няма нищо „мариниско“. Колкото до хумористичното стихотворение „Зито“, въпреки и написано „на парахода в последната нощ на пътуването“ (по Средиземно и Черно море), според спътника му Борю Зевзека (Борис Руменов) - то също трудно би могло да бъде аргумент, дискредитиращ по-горе направеното заключение. И в случая ставаме свидетели на ненаатрапващата се авторова особеност – Дебелянов е чужд на

визионерството като отправна точка и ядро на поетическите му замисли, биографията на отделните му стихотворения е не на конкретна, битово-житейска, а на духовно-психологическа основа. Доказват го съмнителните резултати от опитите да се закрепят ситуационно или интериоризират някои от творбите му с интимен ханактер.

Така или иначе, в противовес на обяснимо спестените в самата Дебелянова лирика поетически откровения и рефлексии от досега с морето, сме длъжни да съсредоточим вниманието си върху отредената му роля на глобален топос-метафора, с която авторът го натоварва в поемата „Легенда за разблудната царкиня“. А това означава, че неговият образ е дълго носен в авторовото съзнание, че той ще бъде натоварен с функции, извън визионерските, тематизиращите, експромтните, емоционално-рефлексивните. Ето защо страниците, коментиращи този образ, трябва да дойдат след като бъдат проследени преките лични срещи на поета с морето. И те да ни подадат очакваните подробности и автентични преживявания, така нужни за евентуалните изводи, сами по себе си показателен и надежден знак за своеобразно целево обслужване и на творческите му нагласи и превъплъщения.

Не зная как се е получило, но за оказалия се първи по време личен досег на копривщенеца Димчо Дебелянов с Морето, на фона на вълната от мемоарни страници, заговаря един от най-късно публикуваните за него спомени. И то принадлежащ не на личност от неговия тесен кръг, а преподнесен от трето лице, което си е водило бележки след проведен „някога“ разговор по темата. Прибягвам към тази уклончивост, не за да обезверя предварително читателя в истинността на поднесеното, а по-скоро да стане ясно, че и в този си вид текстът вдъхва доверие във връзка с основния факт – „Димчо Дебелянов на варненския бряг“.

Личността, на която дължим спомена, е Йордан Каранов (1893-1975): виден музиколог и музикален педагог, с изследвания върху история на музиката и музикалната култура у нас. Тази му дейност е свързана с град Варна, но в младежките си години се е подвизавал в София. Авторът на публикацията във в. „Народно дело“ (Варна, бр. 5 от 26 ноември 1981 г.) пък е всъщност журналист с името Й. Михайлов, а не самият мемоарист, както подвеждащо е отразено в томчето Дебелянов (1993: 157) според следната бележка:

„Спомени на автора за гостуването на Н. Райнов и Д. Дебелянов във Варна през лятото на 1906 г. (Каранов греша годината. Двата творци се запознават около 1912-1913 г.)“.

Необходимо да проявим известно разбиране по въпроса за неточността на отделни конкретни факти в препредавания спомен. Някои от тях е допустимо да са погрешни (година, присъствала личност...) - от значение е самото осъществено гостуване на Дебелянов, именно то няма как да бъде произволно съчинено. Нека не забравяме, че споменът се поднася на читателя чак през 1981 г., придружен от следното признание на журналиста Й. Михайлов:

„Разгръщам моя стар бележник и очите ми попадат на няколко от последните страници. Те ме връщат поне две десетилетия назад към един човек, когото познава цяла Варна, и към един поет, който не умира. Записал съм спомените на варненския музиколог Йордан Каранов за любимия му поет Димчо Дебелянов“.

И така – става дума за воден някъде през 1960 г. разговор между автора на текста във вестника и лицето, което навремето е общувало с Дебелянов. Всеки може да си представи конспективната форма от отделни фрази и факти в запис, чрез който чутото от Йордан Каранов е застинало в бележника на журналиста Й. Михайлов. Споделеното от единия и съхраняването му по този начин от другия, превърнато след цели 20 години

в публикуван спомен, няма как да е автентично във всяка една от своите подробности. Пък и поднесената като пряка речева изява на мемоариста Каранов започва в този дух:

„Годината не помня, но трябва да беше след свършване на гимназия, защото не работеше и нямаше пукнат грош. Този мил босък кога ли е имал пари, но тогава... Бяхме се уговорили с него и Николай Райнов да дойдат на гости във Варна. Тогава курортна Варна не привличаше летовници като сега... Настанихме се, къде мислиш, в една дървена барака на баща ми. Имахме лозе над „Карантината“. Денем бяхме все на морето, а вечер спорехме за изкуството, мечтаехме, заканвахме се. Сутрин Димчо ставаше най-напред, като прероден от здравия сън. Ще се измъкне, ще размаха ръце срещу изгрева и ще викне, колкото му глас държи: „Хей, ставайте бе, смоци!“ А Николай сдържан, тежък, ленив дори, ще го сгълчи: „Не викай, де!“ . Храна ни носеше чак от града моето сестриче Ленчето. То беше 10/11-годишно. С нея Димчо много обичаше да се шегува. Ще я прегърне, ще я замилва, а тя: „Ох, бате Димчо, бодеш с тая черна брада!“ Той се смее, смее, и току й запее:

Отвори, Ленче, вратниче,  
Със твоято бяло ръчице...

Често на брега се усамотяваше и прекарваше така часове, с очи към морето. После идваше при нас и започваше да декламира Пол Верлен. Знаеше го наизуст целия и на френски, и на български. Тук той написа три стихотворения – „Песен“, „Лъч“ и още едно, което не си спомням, защото не видя бял свят. Той не печаташе всичко, що пишеше“.

Препредаденият спомен съдържа и една втора част, не по-малко показателна за този първи по време досег и общуване на Дебелянов с Морето. За пълнота ще си позволя да го възпроизведа, тъй като и в него продължаваме да виждаме поета:

„Към средата на юли решихме да ходим до Бургас. Ние с Николай си извадихме билети за кораба, а Димчо мина гратис, защото капитанът на кораб „София“ Лесев, като му казахме, че е поет, веднага го прие, но с условие да му рецитира. Димчо не се отказа. Беше много весело. Пяхме, Димчо изпълни обещанието – рецитира Верлен, после и свои стихове. По една време излезе и приседна на открито отпред и дълго гледа как вълните се бият в корпуса, как чайките кръжат и се грумкат във водата. Но към Анхиало го хвана вълнението, та капитан Лесев доста се шегува с поета, когато слязохме в Бургас“.

Основният смущаващ факт в съзнанието на занимаващите се с живота и делото на Дебелянов, на фона на вдъхващите доверие подробности и запаметени ситуации в спомена на музиковеда-варненец Йордан Каранов, е свързването на престоя с ранната 1906 г., ранна според тях и за познанството му с Николай Райнов. По тази логика и библиографското оповестяване на текста от варненския в. „Народно дело“, както вече бе посочено, е придружено от бележката:

„Каранов греши годината. Двамата творци се запознават около 1912-1913 г.“.

В името на коректността ще повторя фразата, с която самият мемоарист започва спомена си: „Годината не помня...“. Нека имаме предвид и отговора на Николай Райнов на зададения му през 30-те години от Вл. Русалиев въпрос кога е била първата му среща с Дебелянов:

„Не си я спомням. Тогава Димчо не беше още велик, а пък аз - още по-малко...“ (Григорова 1939: 107).

Случаят ни убеждава, че паметта може да не съхрани датата на събитието, но за самото събитие - да остави своите автентични свидетелства. Та и Йордан Каранов...

Като държим сметка за този ранен престой на Дебелянов „на варненския бряг“, няма как да се изненадаме от готовността му да се включи в проектираната и



осъществена през пролетта на 1911 г. екскурзия с кораб от Бургас до Атина и обратно, увенчана с няколкодневен престой в Гърция. Тук само отбелязвам този впечатляващ негов досег с Морето, тъй като на случилото се тогава са отредени специални страници в следваща част на изложението. Един друг обаче момент от биографията на поета остава някак потулен. Той е свързан със следващата 1912 година и отново заговаря за поддържаното у поета влечение към Морето, към „варненския бряг“. Документиран е в следното кратко делово писмо на Николай Лиливев до Дебелянов, изпратено от София с дата 12/26 юли 1912 г. (Вж. Григорова 1939: 142):

„Господин Димчо Дебелянов

писател

Ихтиман

Драги Димчо - пиша ти на пътя. Мечката обажда, че ще ходят във Варна само ония, които имат „карта-портрет“ (и по обикновенному). Свободни билети или вагон нямало да дават... Редакторите тръгват в събота сутринта.

Много сърдечни поздрави

Н. Михайлов (Лилиев)“.

Проектирното пътуване до Варна в средата на летния сезон през 1912 г. е очевидно по нечия инициатива – вероятно от страна на някакво сдружение на журналистите. В този смисъл е уточнението, че в групата се предвижда да бъдат „само ония, които имат „карта-портрет“. Споменатият с името „Мечката“ е Йордан Мечкаров – член на кръга около Димитър Подвързачов и Дебелянов, също занимаващ се с вестникарска дейност. Фактите, с които разполагаме, ни дават право да приемем, че по това време – от пролетта на 1912-та Дебелянов работи в редакцията на в. „Вардар“. И оттам намерението и надеждата му да се включи в групата и да посети Варна – надежда, която очевидно не се е сбъднала... Това неосъществено негово пътуване актуализира впечатлението и правомерността на извода, че в основата на интереса му към Морето са трайни творчески подбуди, а не екскурзиантско и летовническо намерение. Така или иначе, това е времето, когато го занимава сюжета на поемата „Легенда за разблудната царкиня“...

В същия този дух съвсем оправдано и обяснимо звучи Дебеляновото съжаление във връзка с така протеклия му първи даден отпуск от фронта през пролетта на 1916 година:

„В София ме понесоха и този път старите бури и планове ми – да отида до Трявна или до Варна, изобщо да видя повече места – пропаднаха“ (Дебелянов 1987, 2: 282; писмо до М. Григорова).

Случайно или не, така поставени един до друг в последната година от живота на Дебелянов, тези градове по своему продължават да олицетворяват топосите-метафори, върху които стъпва духовно-творческият му идеал на поет: Трявна – синоним на Планината, Варна – синоним на Морето. В този контекст съвсем очаквано и естествено прозвучава „заканата“, че дори предстоящия си отпуск (за съжаление фатално отменен) през м. октомври 1916 г. подпоручик Димчо Дебелянов държи да го прекара във Варна, на черноморския бряг. Каквито и да са конкретните подбуди, с които обяснява за себе си подобно поведение, те трябва да са в основата си израз на дълбоко заседнала философско-творческа потребност. Поемата „Легенда за разблудната царкиня“ вече е публикувана, но нейният автор продължава да съпреживява и да търси контакти с МОРЕТО.

А точно „Легенда за разблудната царкиня“ е творбата, чиято същност до много голяма степен се оказва зависима от преоткриване на Морето като топос-метафора – аналог на скритите подмолни, но и все по-настоятелно проговарящи призови

Дебелянов да намери адекватна среда и декор за споделяне на терзанията на своята тръгично лутаща се между вярата и безверието, между очакването и примирението човешка душа.

От 80-90-те години на XX-ти век до наши дни станахме свидетели на активния и оправдан интерес на литературите-специалисти към поемата „Легенда за разблудната царкиня“. Благодарение на техните усилия може да се каже, че тя зае мястото, което поетът ѝ е отреждал в собствената си ценностна система, ако съдим от продължителната му работа над текста. В това отношение трябва да се имат предвид демонстрираният аналитизъм, точните наблюдения и оценки на автори като Стоян Илиев, Валентина Радинска, Милена Кирова, Бисера Дакова и др., чрез които лироепическият текст на Дебелянов разкри своите естетически и метафорично зашифровани пластове на замисъл, в основата на който е мащабен философски прочит на човешката душа, възправена пред хаоса, предопределеността и съблазните на битието....

Като споделям напълно твърдението, че част от съмнителните митове около поведението и съдбата на Дебелянов ги дължим на негови съвременници, в случая с „Легенда за разблудната царкиня“ имам предвид обратното – как някои от техните конкретни свидетелства по-късно се превърнаха в „ключ“ за вникване и осъзнаване, а и за задълбочената пълноценна интерпретация на единствената му творба в лироепическия жанр. С основание може да се каже, че днес разполагаме с удовлетворяващо читателите и специалистите литературоведческо разкриване на нейната същност и място в еволюцията на Дебеляновата поетика и естетика. Предпоставката за този радващ резултат я виждам, в макар и конспективно документираните автентични свидетелства на личности от неговия приятелски кръг, старателно напомнени от Стоян Илиев (1985: 287-289). Ще си позволя да ги възпроизведа и тук в същия ред. Първият цитат препредава изповед на поета, запаметена от Димо Сяров, а следващите два – от Гео Милев и Николай Райнов:

„Четох преди няколко дена Алберт Самен. Порази ме неговият стих: „Душата ми е инфанта“, нещо като испанска принцеса. Или както аз вярно си го преведох: „Душата ми е царкиня“. И действително, много пъти съм чувствувал как душата ми царствено се устремява към висините...“;

„Душата на поета Димчо Дебелянов – това е образът на неговата „Разблудна царкиня“, която се люшка между чудовищни подеми и падения в мрачните подземия и разкошните зали на старинен дворец на брега на морето, великото море, което крие в далечините си осъществявания на мечти и желания. В „Легенда за разблудната царкиня“ е отразена чрез символи цялата душа и целият живот на поета“;

„Хероинята на поемата е душата му, неговото творческо „аз“, което има нужда от преживелици, за да създава“.

Именно зарядът на така усетеното от общувалите с Дебелянов, превърнало се в отправна точка на съвременното литературоведческо мислене, го подпомогна да извърви пътя, извел го до разгърнатата и естетически мотивирана интерпретация на „Легенда за разблудната царкиня“ в нейната цялост като истинското, екзистенциално осъзнато и съкровено споделено alter ego на поета.

Прочитът на поемата в духа на тези философско-естетически параметри на оригиналния замисъл, с универсалните метафори на вложения си авто-биографизъм, би трябвало да се превърне в преграда за срещаните и сега твърдения че „Легенда за разблудната царкиня“ е най-символистичната творба на Димчо Дебелянов“. Елементите от това естество в стилистиката на текста се оказват част от декора, в рамките на който

с цялата си съдбовност доминира контекстът - включил в себе си премного автобиографизъм, изцяло ориентиран към онова, което характеризира състоянието на разпънатата между вярата и безверието, между духовната извисеност и падението, Дебелянова душа. Крайно време е да се простим с извода, че „това е последното символистично изригване на поета“. Така доскоро енигматично стоящата поема разкри не само художествената си специфика, като пое своя дял в стоящото като задача пред Дебеляновото поколение префункционализиране на стилистиката и поетиката на лироепическия жанр. С този си заряд и естетически облик „Легенда за разблудната царкиня“ се оказва своеобразно обобщение на много от изповедните строфи, пръснати в цялата му създадена дотогава лирика, но и нещо повече... Точно в този план се вписват с приносите си изследванията от последно време. След като проследява казаното от Димо Сяров, Гео Милев, Николай Райнов, Владимир Русалиев, в книгата си за поета Стоян Илиев заключава:

„Както виждаме, неговите съвременници са единомушни в твърдението, че „Легендата...“ е поема за душата на поета, че в нея той се стреми да разкрие мъчителните загадки на собственото си съществуване“ (Илиев 1985: 289).

Именно в духа на тези, само обозначени от предходниците „маркери“, Валентина Радинска е авторът, който осъществи така нужния задълбочен и разгърнат анализ на поемата, извадил на показ оригинално и пълноценно осъществената идея на Дебелянов – самата тя заседнала като екзистенциално съдбоносна дилема в личното му съществуване, но с много от себе си отвеждаща и изобщо към битието на „новия човек“ на XX век (вж. Радинска 1997: 57-108).

Като отчитам качествата на така осъщественото изследване на Валентина Радинска над текста на „Легенда за разблудната царкиня“, ще си позволя две уточнения. Второто се отнася до темата, която тук ме занимава. Първото е свързано с насилениите опити да се утвърди суеверието едва ли не като иманентно заложен, дълбоко вкоренен и властващ в Дебеляновото съзнание и поведение, черта. Ето в този дух обобщаващото твърдение на авторката: „Преди всичко вродения му фатализъм, вярата му в сънищата и сакралното значение на числата, което той наследява от майка си и сестрите си“ (Радинска 1997: 131). Така категорично и еднозначно възприето, то е послужило на Радинска да обясни изненадващо широк кръг от проявите на Дебелянов – от интереса му към Фридрих Ницше, през черти и нагласи от толкова разнородно естество като подмяна на рождената му дата, подмяна на годината на написване на „Легенда за разблудната царкиня“ от 1913 на 1912-та и т.н. Включвайки сред примерите за подмяна по тези подбуди и личното му име ДиНчо с ДиМчо, тъй като първата заемала в българската азбука мястото на № 13, авторката не се съобразява с очевидното – до края на живота си в писма до близките е обикновено ДиНчо, в писма до останалите употребява и ДиМчо. С тази му свъхнатовареност, фатализмът е могъл да бъде потърсен като обяснение и на породилата се и дълго битувала в документацията след смъртта на Дебелянов подмяна на Копривщица като негово родно място с Ихтиман...

Насочвайки се към така очерталата се притегателна сила на Морето за самия Дебелянов, в досегашните изследвания на „Легенда за разблудната царкиня“, включително и в книгата на Валентина Радинска обаче, не попаднах на очаквания разгърнат и задълбочен прочит, който категоризира този топос като една от двете пределни метафори, в границите на които се вмества неговият поетически свят. А е факт нуждата от извеждането на онази цялостна концепция, към която Димчо Дебелянов се домогва с поезията си и в която Морето пък е онази стихия, достоен с тайните и необзоримостта си аналог на олицетворяващото и обитаващото целокупния – и външно-житейски, и вътрешно-интимен – свят на човека. Според поета, като автор и

заложник на истините, които внушава „Легенда за разблудната царкиня“, то, Морето, е единственият визионерски образ сред достъпните му, който със своята необятност, хаос и енигматичност, може да встъпи в ролята на мегаобраз и да заговори за тайнствата на човешкото битие. В този аспект на интерпретация и произтичащите от нея обобщения до голяма степен се вписва позицията на Милена Кирова, изразена във финала на статията „Символистичната душа и нейните перипетии в „Легенда за разблудната царкиня“. Имам предвид нейните изводи, залегнали в следния откъс:

„Всеки анализ на „Легенда за разблудната царкиня“ ще бъде непълен, ако в него не се отдели поне малко внимание на един многопластов образ, едновременно декор, атмосфера и действителен субект. Морето. Няма да бъде пресилено, ако кажем, че в творчеството си до този момент Дебелянов сякаш не го забелязва, няма сетива за него. Само някъде много рано, в едно от първите си стихотворения („Нощем“), ще се мерне „море от покой и безсилни лъчи“, но в този случай метафоричната осмисленост изтласква живото въздействие на реалната представа. Вместо море в ранната любовна лирика на Дебелянов се появява с кристалната си чистота планински поток, който „стене в долината“, безсилно „ридае и глъхне“. И изведнъж в сложната композиция на „Легенда за разблудната царкиня“ морето израства като завършен драматичен образ. Трудно е да гадаем началото на родилия го импулс, но все пак не бива да забравяме великолепната морска буря в романа „Пан“ (вж. Дебелянов 2003: 142-143).

Не е нужно да разчленявам цитирания пасаж, за да изтъкна докъде изреченото в него категоризирам като великолепно улучена същност, и откъде е редно да тръгнат възраженията ми, или по-скоро мотивацията на усещането, че авторката се е разминала с шанса да изведе докрай концепция за Морето в духа на авторския замисъл, вграден в сюжета и философията на поемата. Надявам се тази роля да изиграят част от тук привлечените вече биографични подробности и реакции на поета. Те наистина ни убеждават, че в поемата „морето израства като завършен драматичен образ“ не „изведнъж“. И че не е толкова трудно да разгадаем „началото на родилия го импулс“. А отчетем ли ролята на тези факти в личната житейска и духовна биография на поета, можем спокойно „да забравим великолепната морска буря“ в романа „Пан“ на Хамсун...

В духа на великолепната с точността и с хрумването си детска фраза „Морето е голямо“, при опита за вникване в „Легенда за разблудната царкиня“ няма да сгрешим, ако приемем, че в тази поема на Дебелянов „всичко е море“. Отредена му е както ролята чрез представата за него да се погледне на човешкия живот и човешкото присъствие като цяло, така и на човешката душа като интимизация на неговия конкретен смисъл. Дори и строфичните конструкции, със своята графика и нееднотипно вписване, като че ли са аналог на ритъма на морските приливи и отливи. Строфата, която ни въвежда в така конструирания лиро-епически сюжет, оказал се лишен от реални, индивидуализиращи жестове и опити за персонализиране на „разблудната царкиня“, е в стила на легендата:

.... И там, на тоя бряг, на тоя бряг пустинен  
от вечните води и милван, и терзан,  
на вярна стража спрян, един чертог старинен,  
един чертог зловещ виши безгласен стан.

В следващите части на поемата Морето все по-властно ще напомня за себе си, без видим дял и намеса в сюжета, особено във връзка с липсващото присъствие на основния персонаж („оня цар далечен,/ който сред притихнала тъга/ в сън ми се яви и ми обрече/ неизведани блага...“), но фактически и в развърщане поведението на

очакващата и недочакала го царкиня. След убедителната интерпретация и разшифровка на тези два образа в изследванията, може дори да се приеме, че вграждането на олицетворяващите Морето картини е осъществено съвсем естествено и с нужните показатели за автентичност, а не като предпоставен, абстрактен декор. Ето примерите, всеки от тях със свой ритъм и излъчвано настроение, с ненатрапващата се претенция за конкретност:

Кой на кулата възлезна  
и с копнеж ръце простре  
към притихналата бездна  
на неверното море? (II-ри фрагмент)

.....

Витае трета нощ над водната пустиня  
и мрачните скали отекват странен тътен,  
за прилив иде час...

...Витае трета нощ над водната пустиня,  
а мрачните скали отекват странен тътен (IV-ти фрагмент).

.....

Бурята стръвно изхвъркна  
из своите подводни гнезда.  
Едва затрептяла звезда  
в облаци черни помръкна... (VI-ти фрагмент)

.....

Как властно погледа примамят  
безбрежни морски ширини  
и в безметежна яснота  
потръпват волните вълни –  
о, как е светло след скръбта,  
която в буря се изплака! (VII-и фрагмент)

Отредените на Морето строфи в този си вид наистина не се натрапват, не се акцентува на полюсните му състояния, прокарана е видима дистанцираност спрямо него на драмата, която изживява „разблудната царкиня“, на ролята, с която се самонатовазва „оня цар далечен“... Но така или иначе, техният заряд и излъчвания се оказват насочени и обслужващи обобщения от по-общ, надхвърлящ конкретните форми порядък. Те предполагат вписване в едно по-мащабно цяло, каквото е Морето - осъзнато като аналог на Естеството и като единствено възможната зрима метафора на Живота. Не случайно, ако отредим на финалното четиристишие реалната му роля на PS, фактическият финал на „Легенда за разблудната царкиня“ с категоричната си безутешност чрез еднотипния завършек на всяко от 2-те седемстишия, е фрагмент № 8:

„Морето мълчи.  
О, радост жадувана, радост сънувана, де си?  
Морето бездушно мълчи“.

.....

Морето мълчи.  
О, смърт умирителна, смърт утешителна, де си?  
Морето бездушно мълчи.

Стеклите се обстоятелства, логиката и хода на творческите му домогвания, но и на проговорила интуиция, обуславят решението на Дебелянов да публикува „Легенда за разблудната царкиня“ през разделното време на 1914 година. Ако не е било сп. „Звено“ – макар и недопрецизирана в собствените му очи, тя е щяла да добие публичност в

друго някое издание. Поетът у него е съзнавал, че това е „крайното време“ на обобщавания в строфите ѝ свят, на личната си драма, конкретизирала краха на надеждите, опорите и илюзиите на цялото му поколение. Впечатлението е, че за самия него, по замисъл поемата е трябвало да бъде зрял плод, издържан в естетиката и канона на разпознаващ насъщните човешки дилеми символизъм – идеята като първоначален замисъл с възможността за по-окупнено поетическо обобщение. Но при завършването ѝ в едно променено време, тя се превръща в своеобразна равносметка над досегашното, след което го очаква съдбоносен поврат, кардинална смяна на творческото верую. За едното е публикуваната поема с нейното готово, макар и безутешно решение. Колкото за другото, задаващото се, то само загатва за себе си в строфите на стихотворението „Миг“.....

На практика се оказва, че включването на запасния подпоручик Димчо Велев Дебелянов в жестоките мрежи на Войната освобождава у него поета от необходимостта в този прагов за състоянието му момент да дефинира своя избор за по-нататъшен път в литературата. Тя го изважда от онова трагично състояние на духа, което той оповестява чрез вграждането си в „Легендата“ с нейния безутешен финал, но още по-откровено и категорично чрез високоградусовата си изповед след несъстоялия се Апокалипсис в строфите на стихотворението „Миг“:

...че някакъв бог умилен ще разкрие,  
след толкова дни на безумства метежни:  
защо е тъй горд и надвластен, а ние –  
тъй слаби, тъй горестни, тъй безнадеждни!  
Напрасно, уви!....

Въвлечен във Войната, стъписан пред застрашената съдба на човека в нейните бездни, поетът у Дебелянов се оказва изваден от довчерашното си състояние на пределна изчерпаност на опори, сили и надежди. В този смисъл, трагичните ѝ събития, срещите очи в очи със смъртта, спестиха избухването на очертаващата се пред него опустошителна криза и го спасиха за поезията. Войната метафорично „подаде ръка“ на поета и му предостави възможност да разкрие за себе си, да убеди и нас в правото на човечността и в тази земетръсна зона да осмисля битието. Но в замяна на това пък - тя фатално зачеркна развърщането на неговия талант, като погуби човека Димчо Дебелянов...

## Валерий Брюсов – един от „учителите“ на Димчо Дебелянов?

В едно от своите писма, като прави опит да изясни момент от личния си живот и състояние, Димчо Дебелянов цитира два стиха на руски и изрично подчертава, че те принадлежат на един от неговите „учители в поезията“. Това естествено и спонтанно изречено признание е само по себе си интригуващо, защото в няколкото случая, когато коментира този въпрос – било по повод на Иван Вазов или на Пенчо Славейков и Яворов – той обикновено го прави в минало свършено време, с недвусмислената заявка за преодоляност на предлаганото от тях.

В случая, от който тръгвам тук - при анонимното номиниране на един от „моите учители“ през 1915 г. - липсват подобни намеци, използва се сегашно време. Тогава поетът е вече във фазата на пределна строгост в преценките, на категорично разграничаване от неотговарящите на представите му за съвременна поезия прояви, независимо от това на кого принадлежат. Ето какъв точно характер добива

Дебеляновото признание, срещано в неговото писмо до Гео Милев с дата 15 февруари 1915 г.:

„Бях ти написал дълго и широко писмо, но то пропадна безвестно, заедно с цялата ми джобна архива, през една страхотна нощ, когато с пламенна ревност изпълнявах една от заповедите на един от моите учители:

Не отрекайся и любовью,  
Бросайся в пропасти греха,  
Пятнай себя священной кровью  
Во имя лиры и стиха...“

(вж. Дебелянов 1983, 2: 145).

Очевидно все още във властта на същия този, неупоменат с името си поет, и в следващото си запазено писмо до автора на поемата „Септември“, с датата 6 март 1915-та, Дебелянов отново прибегва до цитирането на стих от руски автор. Не е отбелязано, но впечатлението е, че отново се има предвид „един от моите учители“:

„Какво да правя? Аз не живея – аз горя, не, аз се пържа. Страдам от ненужна любов („бессильные строки ненужной любви“) и „пиянствувам неистово“ (Дебелянов 1983, 2: 146).

При това двукратно пряко авторово признание с цитиранията по памет, съвсем естествено възниква въпросът за кой от поетите на Русия става дума. Пръснатите тук и там неслучайни свидетелства и негови позовавания ни убеждават, че Димчо Дебелянов усилено чете и доста задълбочено опознава създаденото от Тютчев и Бунин, от Гогол и Чехов, но и от по-близките му съвременни руски поети-символисти - А. Блок, В. Брюсов, Бальмонт, В. Иванов, Ф. Сологуб, А. Белий... Преките аргументи ни ги предлага главно стигналата до нас негова кореспонденция с Николай Лилиев, а естетически зашифрованите – неговата лирика.

Няма да скрия изненадата си от факта, че „темата“, заговаряща за общуването на Дебелянов с руската поезия, при многото цялостни и конкретни изследвания, които са посветени на неговата личност и творчество, е останала почти незасегната. Изводът се отнася и за автор като Стоян Илиев, минаващ за добър познавач на руската литература. В съдържанието на книгата му (Илиев 1985: 349) срещаме главите „Влияние на европейските символисти“ (с. 101 и сл.), „И в мойта повест се повтори на някой Люне повестта“ (с. 120 и сл.), а изобщо липсват обособени страници за контактите на поета с руската поезия. Всъщност истината за характера и степента на Дебеляновото общуване с нейните представители почти не отстъпва на онова, което знаем от спомена на проф. Петко Стайнов, от реакцията на Владимир Василев и Боян Пенев за Николай Лилиев, запомнена от самия него:

„Като видяха книгите, между които последните издания на Рихард Демел, Рилке, Георге, Хофманстал, Бодлер, Андре Жид, Бальмонт, Брюсов, Белий, Вячеслав Иванов, Иван Бунин – тогава все още непознати у нас – изненадаха се...“.

И възклицанието на Владимир Василев:

„Гледай, гледай... Трябваше да дойдем в Долна баня, за да видим тия списания. Та вие имате книги, които и в София едва ли знае някой“ (цит. по Константинов 1967: 38). Склонен съм да приема, че Дебелянов, макар и да не ги притежава като Лилиев, също така познава добре упоменатите автори с техните издания...

Може би, за разлика от останалите варианти, които предлага поколението на Лилиев и Дебелянов и литературният живот от първите две десетилетия на века, именно при тях, двамата, едновременно и равнопоставено общуване с поезията на френския и руския символизъм протича органично и естествено, като оставя пълноценните си суверенни художествени резултати. И да нямаме основания да

застанем изцяло зад статията на Боян Пенев „За литературния плут” с нейния безпошаден анализъм, аргументи и оценки, тя все пак си остава знак за едно от реалните „лица” на общуването тогава.

Картината е достатъчно сложна, за да бъде еднозначно категоризирана. Не говорят за търсени свои формули и прибързаните, заети на готово надсловни на списанията - гнезда на модернизма у нас: „Новий път” на Мережковски и З. Гипиус – „Из нов път” (1907-1910) на Ив. Андрейчин, „Весы” (1904-1909) – „Везни” (1919) на Гео Милев и др. Но от друга страна, за сполучливите естетически синтези върху общуването с руския и западноевропейския символизъм, е достатъчно да имаме предвид цикъла „Под сурдинка” на Дебелянов, който има за мото стих от Александър Блок, а в същинската му част преплита стих от Пол Верлен и съдбата на Нилс Люне, персонаж на датския писател Якобсен...

Обичайна за Дебелянов се оказва и една друга практика - преписването и препращането на впечатлили го стихове в писма: било до Николай Лилиев, било до други негови познати. Така в писмо от 11 август 1907 г. до ставащия му много близък автор на „Птици в нощта”, той привлича на руски език стихотворението на Пол Верлен „Лунный свет” и отбелязва: „превел Феодор Сологуб, „Образование”, май 1907”. В друг от случаите, цикъл от три „стихотворения” на Тютчев са включени отново в писмо до него (от 15 август 1908 г.), придружени от уточнението:

„Съвсем няха намерение с горните преписи да ти препоръчам хубави стихове. За хубостта им може още въпрос да става. Понеже отварях дума за някои от тях в разговорите ни, рекох да ти ги препиша, за да се допълня” (Дебелянов 1983, 2: 74-76).

В свое писмо от 9 март 1910 г. с друг характер - в атмосферата на сериозното си интимно увлечение по Иванка Дерменджийска, наред с преписани строфи от други поети, Дебелянов включва и следното:

„От Андрей Белий (сегашен руски поет)

Милая, знаеш ли, вновь  
Видел тебя я во сне,  
В сердце проснулась любовь,  
Ты улыбалась мне.  
Ты улыбалась, любя,  
Помня о нашей весне...  
Благословляя тебя  
Быль я весь день, как во сне.“  
(срв. Русалиев 1940: 69).

Очевидно е, че сред приятелския кръг, в който Дебелянов се движи, са известни неговите пристрастия към поезията на определени руски символисти. Давайки израз през 1912 г. на едно от поредните си артистични хрумвания – в печата се появява съобщение за негов предстоящ „годеж” – закачката предизвиква реакцията на мнозина. Сред тях е и Николай Лилиев, който го поздравява със шеговитото определение „новообвързан с брачните узи“. Имайки предвид пристрастеността му към поезията на Валерий Брюсов, в така създалата се ситуация ето как се присъединява със задявките си и Людмил Стоянов с репликата „Мили мой, истина, ти си изгубил ума си“. Но за да е убедителен с укора си, той възпроизвежда следната строфа от близкия на Дебелянов руски поет:

Мне жаль того, кто ей вручив кольцо,  
В обмен получить право первой ночи.  
Свой смех она швырнет в лицо,



Иль что-то совершит еще жесточе! (Брюсов)

Като имаме предвид този контекст, който съвсем общо маркира параметрите на Дебеляновите интереси към творчеството на руския символизъм, би трябвало да търсим отговор на въпроса кой стои зад спонтанно изповяданото твърдение на поета. Важното и интригуващото в този, иначе скромно критически „сюжет”, е не толкова да се положат усилия, за да се постигне авторизирането на използваните цитати. Но постигайки го и тръгвайки от него, си създаваме възможност да изясним кой от многото четени тогава руски поети - Тютчев, Бунин, Блок, Андрей Белий, Брюсов, Вяч. Иванов, Бальмонт, Сологуб - се е домогнал в Дебеляновото съзнание да бъде обозначен като „един от моите учители”.

И така - въпросът е кой е той, авторът на стиховете, припознат за „учител” от Димчо Дебелянов? Отговорът въз основа на лично направеното признание придобива особена стойност, тъй като то е направено не през ранните юношески, а в последните години от живота му. Те са времето, когато сам усеща своята поетическа възмъжалост и зрелост, изключително много внимава с оценките...

Изясняването на този въпрос са усложнява от факта, че в останалата си част текстовете на Дебеляновите писма не съдържат никакви допълнителни податки и насочвания. И другото – ако съдим от упоменатите в кореспонденцията му имена на руски поети, това би трябвало да е някой от тях: Ф. Тютчев, Ив. А. Бунин, А. Белий, В. Иванов. Като имаме предвид тяхната поезия, кръгът би могъл да се разшири и да включи Ал. Блок, Бальмонт, В. Брюсов – още повече, цитат от първия през отминалата 1914 г. е използван за епиграф към цикъла „Под сурдинка” в сп. „Звено”...

Тъй като моите скромни познания съвсем естествено се оказаха недостатъчни, бях принуден да се обърна за помощ към специалист, занимаващ се с развоя и с авторите на руската поезия от края на XIX и началото на XX в. Говоря за д-р Мариана Шопова – преподавател във Великотърновския университет, която бе така добра да се заеме с нелеката справка. Благодарение на нейните усилия бе категорично установено, че зад всеки от двата цитата стои творчеството на Валерий Брюсов.

И наистина, цитираното от Дебелянов четиристишие в писмото му до Гео Милев от 15 февруари 1915 г. е извлечено от поемата „Замкнутые” на Валери Брюсов. Няма как да сме сигурни в причината, довела до видимото разминаване в първия стих с оригинала („Не отрекайся и любовью” вм. „Не будь окованъ и любовью”). Допустимо е то да се дължи на факта, че строфата е цитирана по памет. Но по-скоро става дума за съзнателна подмяна, чрез която по-точно се дава израз на личното състояние на Дебелянов. Ето как звучи оригиналната строфа:

Не будь окованъ и любовью,  
Бросайся в пропасти греха,  
Пятнай себя священной кровью, -  
Во имя лиры и стиха!

Самата поема на В. Брюсов е композиционно изградена от пет основни дяла, в рамките на всеки от които се вписват фрагменти, издържани в нееднакъв стихоритмичен строй. За пълнота ще привлече този от тях, от който е анонимно цитираната от нашия поет строфа:

В искусстве важен искусъ строгий,  
Прерви души, мертвящий плен  
И выйди пламенной дорогой  
Къ потоку вечных переменъ.  
Твоя душа – то ключ бездонный,  
Не замыкай истомных усть.

Едва ты встанеш, утоленный,  
Как станетъ миръ – и сух, и пусть.  
Такъ! Сделай жизнь единой дрожью,  
Люби и муки до конца,  
Упейся истиной и ложью, -  
Во имя кисти и резца!  
Не будь окован и любовью,  
Бросайся в пропасти греха,  
Пятнай себя священной кровью, -  
Во имя лиры и стиха!  
Искусство жаждет самовластья  
И души черпает до дна.  
Едва душа вздохнет о счастье, -  
Она уже отрешена!

Тук стиховете на самия Валерий Брюсов са по тритомното му издание (Брюсов 1908/1909, 1: 195-196). Там, в края на поемата „Замкнутые”, е отбелязано: „Ревел, 1900. Москва 1901”. Тъй като авторът дотогава има няколко стихосбирки, а и активно сътрудничество в редица алманаси, сборници и списания, които са се получавали в България, е трудно да се прецени точно кога и къде Дебелянов се е запознал с поемата.

Колкото до конструкцията, съдържаща интересувания ни стих – „Страдам от ненужна любов/ бессильные строки ненужной любви” - случаят ни отвежда към цикъла „Ненужная любовь” на Валерий Брюсов. Той също намира място в том първи от тритомника „Пути и перепутья”. Съставен от седем фрагмента, използваният от Дебелянов цитат го срещаме в първия от тях, който има следното съдържание:

И снова дрожать оне, грезы бессильныя,  
Бессильныя грезы ненужной любви;  
Как сестры, как братья, ряды кипарисные  
Задумчиво слушают думы мои;  
С упреком лаская тростинки росистыя,  
О будущем горе лепечуть ручьи,  
А в сердце дрожать невозможныя, чистыя,  
Бессильныя грезы ненужной любви.

И при този втори случай подмяната на Брюсовото „грезы” (т. е. блян, видение...) с Дебеляновото „строки” няма как със сигурност да бъде обяснена. Възможно е да става дума за грешка, която да е допусната неволно, тъй като се предполага, че авторът е цитирал по памет. Но не бива да изключваме и варианта подмяната да е плод на съзнателна рефлексия.

А че Дебелянов е следил проявите на Валерий Брюсов и чрез популярните и у нас списания на руските символисти, подсказва факт, свързан с осъществения през ноември 1912 г. негов прочит на Гогол по време на престой в Самоков. Впрочем, става дума като че ли за един от много малкото случаи, когато от Дебелянов е споменато името на руския поет:

„Колкото и да е странно на пръв поглед, сравняването на един Гогол с един Уайлд, то все има своите основания. Затова ми се иска сега да прочета статията на В. Брюсова във „Весы”, в която той говори за Гоголя и която е озаглавил „Испепеленный”. Струва ми се, че в нея аз ще намеря подкрепа на някои свои мнения за Гоголя” (Дебелянов 1983, 2: 123).

И така, дори в случая с определяне на отношението си към белетриста Гогол Дебелянов е намерил достатъчно причини в общуванията си с чуждите литератури,

главно френската и руската, да обозначи не друг, а Валерий Брюсов като арбитър, препотвърждавайки по този начин, че това е „един от неговите учители”.

Въз основа на дотук привлечените признания и тяхното авторизиране, на някои това може да не е достатъчно и да звучи неубедително. Но след като тези конкретни факти ни насочват към определени изводи, оказва се, че в тяхна подкрепа се явяват и други, стигнали до нас автори свидетелства; осъществени изследвания върху Дебелянови поетически текстове, в основата на които е именно контактът с поезията на този популярен тогава и у нас представител на руския символизъм.

Така сред малкото съхранени ръкописи на поета Дебелянов от 1912-1913 година, наред с два лични негови фрагмента, биографът му Тихомир Геров попада и на нещо трето (Генов 1957: 55). Ето за какво свидетелства то:

„При двете листчета, на които са написани посочените по-горе стихотворения, в книгата на Димчо се намери и трето листче; там той е преписал стихове от „Към поета” на Валерий Брюсов:

Ты должет быть гордым как знамя,  
Ты долженъ быть острым как меч.  
Как Данте подземное пламя  
Должно тебе щеки обжечь.”

Няма как да узнаем кога точно и по какъв начин Дебелянов се е запознал с тази програмна творба на В. Брюсов. Това е могло да стане или чрез прочита му в сп. „Весы” (1908, кн. 1), или чрез тритомника с творби на поета „Пути и перепутья” (Брюсов 1908/1909), където стихотворението „Поэту” е изнесено и обособено като въвеждащ текст в последния том „Все напевы” (Брюсов 1908/1909, 3: 5). В „бележките” към том първи на „Собрание сочинений в семи томах” на поета от 1973 (с. 638), ето какво е посочено във връзка с първата му публикация:

„Весы”, 1908, № 1, в цикле „Обреченный”. В рукописи приписка „Пропущенная строфа“:

Не будет ни счастья, ни страсти  
В твоей обреченной судьбе,  
И знай: тѣй навеки во власти  
У тайны, безвестной тебе!”

Всъщност тази строфа липсва и в представянето на творбата в том трети (Брюсов 1908/1909), подготвен лично от Валерий Брюсов. Ето защо тя не може да послужи като аргумент за някакви изводи, пък и в ръкописа на Дебелянов е документиран само първият куплет на „Поэту”. Съпоставката ни убеждава, че намесата му личи в пунктуацията и единствено във формата на упоменатото лично име (Данту – Данте)... Преписаната първа строфа вероятно е била замислена да бъде използвана като епиграф или цитат-позоваване в личен текст. Но е логично предположението, че Дебелянов е бил впечатлен от стихотворението като цяло. Ето защо ще си позволя да го възпроизведа в неговия окончателен вид:

„Ты должен быть гордым как знамя;  
Ты должен быть острым как меч;  
Как Данту, подземное пламя  
Должно тебе щеки обжечь.  
Всего будь холодный свидетель,  
На все устремляя свой взор.  
Да будет твоя добродетель -  
Готовность взойти на костер.  
Быть может, все в жизни лишь средство

Для ярко певучих стихов,  
И ты с беспечального детства  
Ищи сочетания слов.  
В минуты любовных объятий  
К бесстрастью себя приневожь,  
И в час беспощадных распятий  
Прославь исступленную боль.  
В снах утра и в бездне вечерней  
Лови, что шепнет тебе Рок,  
И помни: от века из терний  
Поэта заветный венок.  
18 декабря 1907”.

Подмамен в началото от едно двустиише на руски език, в което Дебелянов сочи за свой учител неговия автор, в желанието си да разгадае загадката, аз не предполагах в какви територии ще ме отведе това конкретно, случайно възникнало, хрумване. Кoresпoндeнциятa на поeтa, oсoбeнo с Никoлaй Лилиeв, сe oкaзa свoeoбpaзeн рeбyс, включвaщ пoдaткитe зa нeгoвитe пpистpaстия към рeдицa oщe личнoсти нa руския симвoлизъм. Нo с интeрeсa си към Вaлeрий Бpюсoв и нeгoвaтa пoeзия тoй пpeкpaчвa гpaницитe нa oбичaйнитe цитaти и пoзoвaвaния кaтo aкт нa oбщувaнeтo. В рeдицa oт слyчaитe стрoфитe им сa в oснoвaтa нa вpъхлитaщи и държaщи гo в плeн дълбoки дyшeвни състoяния, тe сa oпoрa нa лични дилeми и тeрзaния. Пpимeр в тoзи дyх e и слeднaтa aвтoрoвa изпoвeд в писмo дo Лилиeв oт 7 дeкeмвpи 1912 г.:

„Кoгaтo си лeгнa вeчeр, мeнe ми сe стpувa, чe пpeз нoщтa щe минaт кpай мoитe пpoзopци „сeстpитe“, нa кoитo Бpюсoв гoвopи в „Oдиoчeствo“:

„Сeстpы! Нeжныe сeстpы!  
Я был и oстaнyсь вaм вeрeнь,  
тoлькo с вaми я счaстлив  
и тoлькo мeж вaми я свoй!“.

Тe щe знaят, чe сeгa аз нaистинa нe виждaм дpyг живoт вън oт съня и с тихo пpoзpeниe щe oтминaт, зa дa нaмeрят дpyг, нeизмeнил нa тяхнaтa oбич. Зaщoтo аз нaистинa тpъпнa пoд oгpoмнaтa тeжeст нa съзнaниeтo, чe съм oтcтъпил и нapyшил някaквa святa клeтвa“ (Дeбeлянoв 1987, 2: 138-139).

Пpи включвaнeтo нa тoвa писмo дo Никoлaй Лилиeв в Дeбeлянoв (1983, 2: 382-384, 391-392) нa тoзи цитaт oт В. Бpюсoв нe e oбърнaтo внимaниe. В пpeиздaдeния двyтoмник пpeз 1987 гoдинa e нaпpaвeнo слeднoтo yтoчнeниe:

„Стиxoвeтe нa Бpюсoв сa цитиpaни нaизyст и пoгрeшнo. Eтo съoтвeтнитe двa мoмeнтa oт стихoтвopeниeтo „Oдиoчeствo“, кoитo Дeбeлянoв e съeдинил в eдин:

Пoдxoдитe, шeпчитe: я был вaм, и бyдy вaм вeрeн,  
Никoмy нe oткpюю я вaших святeнных имен!

-----

Сeстpы! Нeжныe сeстpы! Я в дятствe вaм кльлcя нaвeки,  
Тoлькo с вaми я счaстлив, и тoлькo мeж вaми я свoй!  
(Дeбeлянoв 1987, 2: 338).

Сpeд внyшeниятa, тpъгнaли oт пoeзиятa нa Вaлeрий Бpюсoв и зaсeднaли в пaмeттa нa Дeбeлянoв, e интeрeсeн – нe тoлкoвa с eстетичeските, кoлкoтo с житeйскo-психoлoгичeските си пoслeдици - и eдин дpyг фaкт. Дoкyмeнтирa гo oтнoвo нeгoвo писмo дo Никoлaй Лилиeв, кoeтo нe e дaтиpaнo. Тaзи липсa сe oкaзвa бeз знaчeниe зa изрeчeнaтa изпoвeд, тpъгнaлa oт пoслaниeтo нa дpyгия към личнoтo aвтoрoвo вepyю нa бългapския пoeт. Нo тъй кaтo тa e пoкaзaтeлнa зa нeщo пo-вaжнo, пpизнaниeтo

„привърших „Мадам Бовари” подсказва, че ако прочитът не е бил по френско издание, писмото е поне от 1914-та, когато романът на Флобер излиза на български, или от следващата 1915 г. Налице е свидетелство за жилавостта на хвърления „мост”, за продължаващия и активно поддържан интерес към т. нар. „учител” (В. Брюсов). Въпреки положените усилия, не успях и да идентифицирам оригиналната творба на руския поет сред създадените от него до 1910 г., послужила за следните разсъждения на Дебелянов:

„Навярно ти ще си спомниш едно стихотворение от Брюсова, в което бедата, скръбта и смъртта са представени като разбойници, които дебнат пътниците в един планински завой. Бедата и Смъртта, струва ми се, могат да бъдат представени тъй, защото те нападат внезапно и ние не тъй явствено ги чувстваме до себе си в своя път, както Скръбта.

Тя тръгва често пъти с нас – говоря за оная дълбока скръб, на която причините никой не знае – от самото ни рождение. От нея аз не съм се плашил, нито се плаша. Веднъж даже, когато пред мен се разтваряха златните врати на дълго очаквано щастие, изтръпнал пред мисълта, че мойто опиянение може да се свърши някога, аз тихо си казах: когато радостта се свърши, аз пак ще имам спътница най-вярна от всички. Ще се върне мойта Скръб при мене по-мила и по-неразделна, отколкото е била преди. Бедата и Смъртта са ме плашили повече...” (Дебелянов 1983, 2: 134-135).

Липсва възможност за съпоставка с оригинала, но и в този си вид твърдението е достатъчно красноречиво за трайната школовка, която е била за него въпросната поезия. До по-надежден резултат се стигна в опита за авторизирането, въз основа на свързан с Дебеляновите изяви цитат на руски език, срещан също в негова неизпратена „картичка без дата”. За да го прокоментирам, ще го възпроизведа по книгата на Тихомир Генов (1957: 41, индекс 3):

„В обяснението на тая развръзка той вплиташе древни и новоромантични митологически схващания за щастието:

Это было давно, это было давно  
У королевни приморской земли

.....

И взирая на нас серафимы небес,  
Той любви нам простить не могли.”

Под линия на тази страница в книгата си биографът на Дебелянов смъква следните уточнения: „2. Из едно писмо на Д. Д., без дата, София, до Ив. Д., Ихтиман, неизпратено. Съхранява се у М. Григорова; непубликувано. 3. Картичка, без дата, София, от Д. Дебелянов до Ив. Д., Ихтиман – преписал е чужди стихове; съхранява се у същата; непубликувана”.

Излиза, че пълният текст на тази „неизпратена картичка” така и си остава непубликуван, тъй като не го срещаме и в нито едно от двете издания на книгата на Мария Григорова-Дебелянова (1946, 1956) със снимки, писма и документи. За нас остава само възможността за опит да авторизираме поднесения анонимно поетически фрагмент и да заложим на предположението, че под „преписаните чужди стихове” Тихомир Геров има предвид строфи, които е заместил с многоточие.

Малко неочаквано, тези стихове, макар и възпроизведени на руски, се оказаха принадлежащи на Едгар Алън По от превода на стихотворението му „Аннабел-Ли”, осъществен наскоро в Русия от Константин Бальмонт. Ето как звучи оригиналният преведен текст на двете начални строфи, които вероятно са били възпроизведени в неизпратената „картичка” на Дебелянов до Иванка Дерменджийска в Ихтиман:

Это было давно, это было давно,  
В королевстве приморской земли:  
Там жила и цвела ты, что звалась всегда  
Называлась Аннабель – Ли.  
Я любил, был любим, мы любили вдвоем,  
Только этим мы жить и могли.  
И любовью дыша, были оба детьми  
В королевстве приморской земли.  
Но любили мы больше, чем любят в любви, -  
Я и нежная Аннабель Ли.  
И взирая на нас, серафимы небес  
Той любов нам простить не могли.

Със сигурност трябва да приемем, че Димчо Дебелянов се е запознал с баладата „Аннабел Ли” на Едгар По според превода на Константин Бальмонт. Единствената неточност („королевни”-„королевство”) не е от значение. Но не съм в състояние да посоча кога точно и чрез какво издание е станало това. Единствените свидетелства в тази насока, макар и косвени, са две. Едното е, че в началото на века изд. „Скорпион” в Москва започва отпечатването на тритомника „Едгар По. Собрание сочинений в переводе К. Д. Бальмонта”, от който първият, с поемите на писателя, очевидно се радва на широка популярност и претърпява ново признание. Второто свидетелство ни отправя директно към неинцидентния интерес на поета Дебелянов към поезията на Бальмонт, документирано в писмо до Николай Лилиев от 29 юли 1909 г.:

„Може би, ако в „Отломки”-те на Хр. Ясенов бяха печатани и преводите на Бальмонта, печатани сега в „Съвременник”, ти нямаше да ме караш да каже две-три добри думи в „Българска сбирка”. Защото преводите са наистина едно омаскаряване на Бальмонта” (Дебелянов 1983, 2: 84).

Вече споменах, че са налице интерпретации, които отвеждат към Дебелянови текстове, в които личи отпечатъкът от общуването му с лириката на Валерий Брюсов. Не е в задачата на предлагания фрагмент задълбоченото навлизане в този тип проблематика. Само ще се позова на две от вече осъществените компаративистични изследвания, които ни убеждават, че тя е с реални предпоставки и предлага своите допълнителни аргументи за творческия ефект от контакта на Дебелянов с поезията на руския символист.

На първо място трябва да имаме предвид преценките на Илиана Монова (1990). В нейното изследване коментарът на една от творбите започва с твърдението:

„Пресечна точка, синтезиран израз на страданието, бездомността, самотността и разочарованието, които насищат цялото творчество на Дебелянов, е стихотворението „Миг” – то е своеобразен тематичен, емоционален и психологически център в лириката на поета” (Монова 1990: 53).

Но преди това, същата авторка е публикувала статия с показателното заглавие „Миг” от Димчо Дебелянов и „Конь блед” от Валерий Брюсов” (сп. Сравнително литературознание 1985, кн. 5: 74-88). Защо в по-късно издадената книга не са влезли вече осъществените съпоставки и изводи от тази статия, така и не ни става ясно.

Със свой дял в уплътняване на картината, онагледяваща връзката „Дебелянов-Брюсов” е и друга статия. Дължим я на Николай Димитров, подготвена и включена в юбилейния сборник по случай 125 години от рождението на поета (Радев 2013). Говоря за статията с надслов „Мотивът „сън-видение” в творчеството на Д. Дебелянов, Ф. Тютчев и В. Брюсов: диалог между две поетски”. В нея авторът интерпретира позицията на българския поет към лириката на Тютчев, а чрез анализа на

стихотворението „Миг” преплита и присъствието на Брюсов върху територията на сближилния му мотив „сън-видение”.

Накратко - няколко думи във връзка с предположението кои от изданията на поета Валерий Брюсов е познавал Димчо Дебелянов. Вероятно началото на породения му интерес към този автор тръгва от следенето на сп. „Весы”, където той е сочен сред постоянните сътрудници на списанието. Ако съдим от така споменатите негови творби, иначе пръснати в отделни поетически сборници, би трябвало да приемем, че се е възползвал от първия опит за представяне на неговите „събрани стихотворения”. Това е луксозно издаденият тритомник „Пути и перепутья”, подготвен от самия автор и осъществен в книгоиздателство „Скорпион” в Москва (т. 1 и 2: 1908, т. 3: 1909).

Ако имаме предвид начинът, по който се споменават имената на руски поети и свързаното с тях, трябва да сме сигурни, че Димчо Дебелянов, макар и да ги следи и чете чрез списанията и алманасите, но за пълното им опознаване по-скоро търси цялостните им самостоятелни издания. Така в писмо от 30 юни 1908 г. до Лилиев, той отбелязва:

„Вчера ти изпратих „Прозрачността” и „Нечаяната радост”. Надявам се да ги получиш здрави и читави. Благодаря за разсейването на измамата (Иванов и Минский), която приятеля мой искаше да ми натрапи, въпреки моите несъгласия” (срв. Дебелянов 1983, т. 2: 70).

В случая Дебелянов има предвид поетическия сб. „Прозрачность. Вторая книга лирики” (Москва 1904) на Вячеслав Иванов и втората по ред излязла стихосбирка на Александър Блок – „Нечаянная радость”. Вероятно те са му предоставени в резултат на молбата, отправена от него отново в писмо до Лилиев, но с датата 7 юни 1908-ма:

„Ако обичаш и имаш възможност, изпрати ми по майка ми, която утре, неделя, заминава за София, някои от руските поети освен Бунина, защото го четох, и Белий, защото го имам. Обричам се да го пазя много добре и да ти го върна след 7-8 дена” (Дебелянов 1983, 2: 69-70).

И тук се налага логичното предположение - Димчо Дебелянов се е запознал с поезията на Бунин чрез представителната му стихосбирка „Листопад” (Москва 1901, 1. изд.; 1905, 2 изд.), а е успял лично да си набави поетическия сб. „Золото в лазури” (1904) на Андрей Белий. Отзывчивият Лилиев вероятно му праща горните две поетически книги – „Прозрачность” на Вяч. Иванов и „Нечаянная радость” на Блок, които според уговорката биват върнати в края на м. юни 1908 г. За въпросния сборник на Блок срещаме следната обобщена характеристика, до която вероятно е стигнал и нашият поет:

„За втория сборник лирика... е характерно обръщането към народната митология (цикълт „Позыри земли”), стълкновението на повседневността с романтичната фантастика („Незнакомка”, 1906), изостреното внимание към „тъмната музика” на стиха” (Вж. КЛЕ 1962: 643).

Знае се, че първият завършен цикъл на Димчо Дебелянов „Под сурдинка”, публикуван в сп. „Звено” (кн. 4-5 от април-май 1914 г.) има за епиграф популярното двустихие на Блок:

... И стало безпощадно ясно

Жизнь прошумела и ушла.

А. Блок

В „бележките” към цикъла „Под сурдинка”, при публикацията му в двутомника на Дебеляновите „Съчинения” (Дебелянов 1983, 1: 306), съвсем лаконично е посочено:

„Мотото към цикъла е из стихотворението „Весенний день прошел без дела” (Возмездие, 1909).“

Налице е проблем, който трябва да бъде изяснен. От една страна, Дебелянов ясно и недвусмислено ни уверява, че още през 1908 г. се запознава с „Нечаянная радость” - поетически сборник на Александър Блок. От друга - използва за епиграф негово двустихие доста късно след това, едва през 1914 г. Вероятно е имал под ръка и други негови издания, които са в основата на задълбоченото му общуване и с лириката на този руски поет, без то да стига до размерите и последиците, които са му приписвани (вж. Даскалова 1965).

Обръщам внимание на тези странични подробности, защото е логично те да съпътстват и Дебеляновия контакт с поезията на Валерий Брюсов. Конкретните факти, които привлякох, са от различни стихосбирки на руския символист. Като имам предвид времето, когато е създадено стихотворението „Миг” (1914-1915), твърдението „един от моите учители” с привлечените цитати в писма от 1915 г. е логично да предположим, че Дебелянов се е запознал цялостно и задълбочено с лириката на Брюсов чрез тритомника „Пути и перепутья” от 1908-1909 година. Като пример за популярността на това представително издание ще посоча, че то е било притежавано тогава и от редица скромни местни книгохранилища като библиотеката към читалище „Надежда” във Велико Търново.

#### Реплика встрани

Тук ще дам път на едно кратко отклонение от проблема, който е в основата на страниците, посветени на диалога „Дебелянов - Валерий Брюсов”. Позволявам си го, защото то, от своя страна, е в духа на книгата като цяло - случаят свидетелства за друг тип „среща” у нас с поетическото наследство на този талантлив и скандален представител на руската литература.

Налице е и още една предпоставка за предлаганата „Реплика встрани” - фактите, които ще ни занимават, са застъпени в споменатия по-горе тритомник с поезия на Валерий Брюсов „Пути и перепутья”, който има вероятност да е ползвал и Димчо Дебелянов. Разбра се, че от началото на ХХ в. намиращият се у мен екземпляр е бил на времето притежание не на частно лице, а на авторитетното градско читалище „Надежда” във Велико Търново. Ето защо, няма как да узнаем какъв е бил интересът към него. Липсват данни и за това, кои са били неговите читатели - с изключение на един, който е съпроводил редица от стихотворенията със свой коментар под формата на добавки, подчертавания и апострофи, на отправени упреци към автора и пр. Налице са маркерите на един активен прочит, прерастващ в полемика с предлаганите внушения и гражданското поведение на поета Валерий Брюсов. В този смисъл, като факт на рецепцията, намерих за нужно те да добият публичност, макар и да съм убеден, че принадлежат на руски, а не на български читател.

На практика, следите от намесите на занимаващия ни читател на тритомника „Пути и перепутья” онагледяват не толкова някакви естетически потребности, колкото определен политизиран рефлекс и актуални за тогава ставащото в Русия реакции. Може би тази е причината, включената в том първи поезия на Брюсов, свързана с ранните години на творчество, да не предизвиква по-видимо неговите намеси. Ето защо доказателствата за документирания читателски интерес ще бъдат извлечени от следващите два тома.

Във втория том на „Пути и перепутья” се включва поезия на Валерий Брюсов от 1901-1905 г., намерила място в книгите му „Риму и миру” и „Венокъ”. Прави впечатление първо, че авторът на занимаващия ни прочит на тома в много от случаите е отбелязвал отделни строфи, заглавия, подчертавал е отделни стихове с молив. На тях няма да се спирам, тъй като не са ясни подбудите и характера на отношението му, изразено чрез тези маркери. Ще спомена само заглавията на няколко от удостоените с



внимание творби: „Искатель” (т. 2: 9-10), „Одинокство” (там, с. 53-54), „Каменщик”, „Тишина”, „К согражданам” и др. Сред тях преобладават свързаните бележки с подчертавания, отметки, ограждения на заглавия.

По-голям интерес сред тях предизвикват придружените от словесни коментари, обикновено нанесени в началото на дадена творба. Те са очевидно от едно и също лице, винаги с молив и на руски език, с изключително добре обработен, калиграфски издържан почерк. Лаконичността им не предполага категорични изводи за цялостно изразено отношение към качествата на дадена творба. В някаква степен обаче позволява то да се схване, но през призмата на морал и политическа позиция. Ето и показателните примери:

Под надслова на стихотворението „Каменщик” (с. 69) срещаме лаконичната, но показателна за вложения в нея ироничен заряд летописна добавка-коментар: „Валерий Брюсовъ - товарищ Нар. Комисаря Просвещения. 1919”. Към стихотворението „Тишина” (с. 144) е вписан от анонимния читател стих, който има следното съдържание:

„Мотылька полет незримый  
Слышет во воздухе ночном  
Час тоски невыразимай:  
Мне во мне – и я во всем...  
Ф. И. Тютчевъ”.

Оказва се, че най-изявени са документиранияте реакции на въпросния читател към цикъла „Современность” (т. 2: 206 и сл.), където намират място стихотворения, създадени в атмосферата на Руско-японската война в началото на века. В този дух говорят и самите заглавия на творбите: „Кинжал”, „Война”, „На Новата 1905 година”, „Към согражданите”, „Цушима”, „Бъдещите хуни” и др.

Специално внимание от тях е отредено на стихотворението „Кинжалъ”. Първо – самото заглавие е старателно оградено в рамка. А ръкописната бележка на читателя му е в края. След отбелязаната от Брюсов в същинския текст дата „1903”, читателят в Търново е добавил на същия ред следните години: „1917, 1918, 1919”. Срещу така обозначените години четем:

„И наконец Брюсов вошел в Московский Совнарком, помощником Комисаря Нар. Просвещения, А. Луначарского”.

С доста по-богат паратекстов елемент е придружено стихотворението „К согражданамъ” (т. 2: 210-211). За да се добие представа за самия текст, ще привека началните две и последната му строфа:

Борьба не тихнетъ. В каждомъ доме  
Стоить кровавая мечта,  
И ждемъ мы в тягостной истоме  
Столбцов газетнаго листа.  
В глухихъ степях, под небом хмурим,  
Тревожный дух наш опочиль,  
Где над Мукденом, над Артуром  
Парить безсменно Азраил.

....

Пусть помнятъ все, что рядъ столетій  
Россій ведать суждено,  
что мы под ними – только дети,  
что наше время – лишь звено!

Под последната строфа въпросният читател е записал реакцията си към този тип патриотични пориви на поета:

„2 янврия 1905 пал Порт-Артур. В 1914-15-16 Брюсов пял гимнъ Николаю. В 1918 Брюсов был настоящий чехословак. В 1919 раскаялся и вошел въ Совнарком вместе с Горьким и Луначарским. Дальше нет дорог: Третий Рим осуществлен в Советской Республике”.

Аналогична е реакцията, която предизвиква прочитът и на следващото от цикъла „Современность” стихотворение „Цуши-ма” (т. 2: 211-212). Глосаторската добавка е след така звучащата финална строфа:

И снова все въ веках, далеко,  
Что было близким наконец –  
И скипетръ Дальняго Востока,  
И Рима Третьяго венец!

Ето коментара на читателя, продължаващ последния стих на поета:

„А все же оно такъ близко! Поэтъ, ты не пророк! Как же ты не могъ предчувствовать, что через 12 лет Ленин будетъ первымъ Консуломъ Третьяго Рима – Советской Республики?”

Най-лаконичен, но и най-категоричен е отзвукът, който предизвиква прочитът на стихотворението „Грядущіе гунны” (т. 2: 217-218) от целия цикъл „Современность”. Подозрението е, че преди да се запознае със същинския текст, въпросният читател е изрекъл присъдата си над творбата. Защото още под заглавието „Бъдещите хуни” той е записал: „Болшевикам”. И нищо повече като коментар. В същата стилистика е и добавката, което срещаме в друга от частите на цикъла „Знакомая песнь” (т.2: 214):

Пял ее в свой ден Гармодій,  
Повторил суровый Брут,  
В каждом призванном народе  
Те же звуки оживуть.  
Это – колоколь вселенной  
С языком из серебра,  
Что качають миг мгновенный  
Робеспьеры и Мара.

Намесата на читателя от В. Търново, под формата на добавка към последния стих, е: „... Ленины и Троцкіе”.

Не ни е известно какво си е казало думата, но с най-малко следи от прочита на тритомника „Пути и перепутья” на Валерий Брюсов ни се представя третият том. В него почти не се срещат подчертавания и отметки, в един единствен случай ставаме свидетели на читателската глосаторска реакция. Поводът е стихотворението „Нашият демон” (т. 3: 134-135), като намесата тук е не в началото или в края, а в самия ход на поетическия текст. Като първи повод от творбата е послужила третата строфа, чийто последен стих неизвестният ни читател-руснак го е продължил с фразата „Потому что он был глупый как утка”:

Не он ли вел Петра в Полтаве,  
Чтобъ вывести к струям Невы,  
И дни Тильзита, дни безславій,  
Затмил пыланіем Москвы?

На по-значителна читателско-„редакторска” обработка е подложена следващата, четвърта строфа на „Наш демон”. Ще възпроизведе картината описателно, като първо ще дам авторския вариант:

Куда жь теперь, от скаль Цусимы,

От ужаса декабрьских дней,  
Ты нас влечеш, неодолимый?  
Не видно вехъ, и нетъ путей.

Във връзка с третия стих и неговия въпросителен знак, читателят е добавил към какво се насочва Русия: „къ Галици и Польше, къ Перемышлю, Львову и Варшаве”. По същия начин е доразширил и четвъртия стих с добавката: „нетъ, къ Советской Республике Ленина!”

В края на предлаганата „Реплика встрани” е необходимо да споделя и предположенията си за евентуалната личност, която на търновска земя е осъществила този активен прочит на тритомника „Пути перепутья”, представящ поезията на Валерий Брюсов. С голяма сигурност трябва да приемем, че той е станал във Велико Търново през 20-30-те години, а не в Русия. Налице при всеки от трите тома са единствено печатите на библиотеката към търновското читалище „Надежда”, неколкократно променяните им сигнатури. Всичко в „летописните бележки” – почерк, постройка на фразата, литературна осведоменост – говори за автора им като високо интелигентна и начетена личност. А неприкрито изразените политически позиции ни убеждават, че тя е из средите на белогвардейската емиграция. Не съм търсил данни и изследвания, свързани с нейния състав, поле на реализация и широко присъствие в Търново и Търновския край. Известно ми е, че тук е бил един от важните й центрове. В нашия случай по възможностите ми е само да направя предположение, за което не разполагам с преки свидетелства.

Става дума за Илия Кожин - личност, която е редовен преподавател през 20-30-те години на XX век в елитната тогава Великотърновска мъжка гимназия „Св. Св. Кирил и Методий”. В юбилейния сборник, посветен на това просветно средище, името му се среща на два пъти с оскъдни допълнителни данни. Така в „Списък на учителите от 1880-1930 г.” четем:

„№ 130. Илия Кожин - Ориенбург 1925-1930” (срв. Димов 1987: 293).

В последвалия „Списък на учителите от 1930 г. до 1980 год.” на същия сборник, под № 111, е записано:

„Илия Флорович Кожин - латински език, 1930/1939” (Димов 1987: 400).

Другото, вече конкретно свидетелство за вписването на тази личност в културния живот на Велико Търново, ни го предлага тукашният краевед Йордан Кулелиев в страници, посветени на историята на търновския храм „Св. св. Константин и Елена”:

„Това най-добре се вижда от запазената стара кондика от 1823 година, водена на гръцки език, от която, според превода на г-н Илия Кожин, бивш учител по класически езици при тукашната мъжка гимназия „Св. Кирил”, научаваме...” (вж. Кулелиев, Радев 2004: 18).

Въз основа на цитираните откъслечни свидетелства имаме възможност да реконструираме, макар и съвсем схематично, портрета на един интелектуалец, излъчен очевидно от емигрантските белогвардейски среди, който през 20-30-те години се вписва в духовно-просветния живот на В. Търново. Това е г-н Илия Флорович Кожин, родом от Ориенбург, дипломиран филолог-класик, който след напускането на Русия пребивава дълги години на редовно учителско място в търновската гимназия „Св. св. Кирил и Методий”. Очевидно има и определени литературни интереси. В този смисъл учителят Илия Кожин би могъл да бъде един от вероятните читатели на тритомника „Пути и перепутья” от Валерий Брюсов в библиотеката на търновското читалище

„Надежда” и да остави своите глосаторски бележки по страниците на това издание. Но в този си вид твърдението продължава да е само предположение...

## ЛИТЕРАТУРА

- Брюсов 1908-1909: *Брюсов, В.* Пути и перепутья. Собрание стихов. Т. 1-3. Москва.
- Геров 1957: *Геров, Т.* В казармата и на фронта с Димчо Дебелянов. София.
- Григорова-Дебелянова 1956: *Григорова-Дебелянова, М.* Димчо Дебелянов. Спомени, писма, документи. София.
- Даскалова 1965: *Даскалова, Ек.* Александър Блок в творческото развитие на Димчо Дебелянов. – В: *Език и литература* 1965, 1, 67-81.
- Дебелянов 1983: *Дебелянов, Д.* Съчинения в 2 тома. София.
- Дебелянов 1987: *Дебелянов, Д.* Съчинения в 2 тома. София.
- Дебелянов 1993: *Димчо Дебелянов.* Био-библиография. София.
- Дебелянов 2003: *Дебелянов.* Съвременни интерпретации. Изд. Слово, Велико Търново.
- Димов 1987: *Димов, Т.* (ред.) Негаснещо просветно огнище. Сборник. София.
- Илиев 1985: *Илиев, Ст.* Димчо Дебелянов. Между греха и разкаянието. София.
- Каролов 2009: *Каролов, Св.* и др. (съст.) Димчо Дебелянов. Юбилеен сборник с нови научни изследвания по случай 120 години от рождението му. София и др.
- КЛЕ 1962: *Краткая литературная энциклопедия.* Глав. ред. А. А. Сурков. Москва, Т. 1.
- Константинов 1967: *Константинов, Г.* Едно необикновено приятелство. София.
- Кулелиев, Радев 2004: *Кулелиев, Й., И. Радев* (съст.). История на църквата „Св. Константин и Елена”. Фабер, Велико Търново.
- Монова 1990: *Монова, И.* Проблеми на поетиката на Димчо Дебелянов. Изследване. Български писател, София.
- Радев 2013: *Радев, И.* (ред.) Димчо Дебелянов: 125 години от рождението на поета. Нови изследвания, архив, спомени. УИ „Св. св. Кирил и Методий“, Велико Търново.
- Радинска 1997: *Радинска, В.* Димчо Дебелянов и Повелителя на вълците. П. К. Яворов, София.
- Русалиев 1939: *Русалиев, Вл.,* Животът, любовта и смъртта на Димчо Дебелянов. София.
- Русалиев 1940: *Русалиев, Вл.* Любовните писма на Димчо Дебелянов. София.